

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. Uluslararası
AHMED ZİYAÜDDİN GÜMÜŞHANEVÎ
Sempozyumu

03-05 Ekim 2013 - GÜMÜŞHANE

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler
Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN
Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ
Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Of'un Dinî-Sosyo Kültürel Yapısına Etkileri

Mehmet GÜNAYDIN*

Özet

Trabzon'un Of kazası Osmanlı döneminde, taşradaki önemli ilim merkezlerinden biri konumundaydı. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî de ilk tahsilini 1820'li yıllarda Of'un en meşhur medresesinin bulunduğu Uğurlu beldesinde yapmıştır. Güçlü medreselerin bulunduğu Of'a 19. yüz yılın ikinci yarısına kadar hiçbir tarikat ve tekkenin girememesi, bundan sonra ise yöreye sadece Nakşîliğin Halidi-Ziyaiyye kolunun yayılması ve âlimlerin büyük çoğunluğunun bu tarikata girmesi dikkat çekici bir olgudur. Tebliğimizde Gümüşhanevî'nin yörenin dini-sosyo kültürel yapısına etkileri üzerinde durulacaktır.

Giriş

Trabzon'un Of ilçesi,[1] gerek Osmanlı dönemi ve gerekse Cumhuriyetin kuruluşundan sonra din eğitim-öğretiminde önemli ağırlığı olan taşra merkezlerinden biridir. Of medreselerinde yetişen yüzlerce âlim, ülkemizin pek çok yöresinde görev yapmış olup, *"Of Uleması"* ve *"Oflu Hocalar"* adıyla ün yapmışlardır.

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî de ilk tahsilini 1820'li yıllarda Of'un en meşhur medresesinin bulunduğu Uğurlu(Çifaruksa) beldesinde müderris Veli Mustafa Efendi ve diğer hocalardan ders okuyarak yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda resmi statüleri bulunan tarikat ve tekkelerin hiç birisinin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Of yöresine etkin olarak girememeleri ve bundan sonra yöreye sadece Nakşiliğin Halidi-Ziyaiyye kolunun yayılması ve Oflu âlimlerin büyük çoğunluğunun bu tarikata girmesi dikkat çekici bir olgudur.

Kanaatimizce Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin ilk tahsilini bu yörede yapmış olması, Of'a ayrı bir önem vermesinin yanı sıra kalp gözüyle bakmasına sebep olmuştur. Bundan kastımız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra din tedrisatına getirilen kısıtlamalardan Of bölgesinin fazla etkilenmeyip, din eğitim-öğretiminin devam etmesini bir neden olarak Gümüşhanevî'nin bu bakışına bağlayan görüşlerden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmamızda Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin yöreye verdiği önem ve etkinliği, halifeleri Yusuf Şevki Efendi, Osman Niyazi Efendi, Ferşad Efendi ve bu geleneği devam ettiren Ali Galip Yücel Efendi hakkında bilgi vererek bu zatlar vasıtasıyla gerçekleştirilen medrese-tekke uzlaşması gibi konular, bir diğer ifade ile Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve ekolünün Of'un dini-sosyo kültürel yapısına etkileri işlenmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Konuya geçmeden önce Of'un İslamlaşması ve Of'taki medreseler hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Of'un İslamlaşması

Fatih Sultan Mehmet, gerçekleştirdiği 26 Ekim 1461 tarihli seferle Trabzon'u fethederek Osmanlı topraklarına katmıştır. Fethin ardından Trabzon ve yöresi "Trabzon Sancağı" adı altın-

* Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

1 Of'un tarihi ve kültürünü araştırırken daha önce Of'a bağlı olan Çaykara, Dernekpazarı ve Hayrat ilçelerini de dikkate almak gerekir.

da bir idari birim olarak Osmanlı Devleti idari sistemi içerisinde yerini almıştır.[2] Bu idari sistem içerisinde Of, kaza statüsüne getirilmiştir. Trabzon'un 55 kilometre doğusunda yer alan Of, kaza olma konumunu halen sürdürmektedir.

Of halkı, Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethinden yaklaşık yüz sene sonra hicrî 960(M.1553) yıllarında İslâm dinine girdi. Bu konudaki en önemli katkıyı Maraşlı bir Türk âlimi olan Şeyh Osman Efendi'nin yaptığını söylememiz mümkündür. Maraşlı Şeyh Osman Efendi Bayburt üzerinden yöreye gelerek Of'un en mutaassıp papazlarıyla günlerce ve samimi bir hava içerisinde dini münakaşalar yapmıştır. Her ne kadar Hıristiyan din adamları Osman Efendi'ye biraz tepki göstermişlerse de sonuç itibariyle Of'un önde gelen papazlarının İslam dinini kabul etmelerine vesile olmuştur. Bunu gören yöre halkı kitlesel biçimde ihtida ederek İslâm dinine girmiştir. Bugünkü Çaykara ilçesinin Maraşlı Köyü'nde metfun bulunan Osman Efendi'nin mezar taşına din bilgini Mustafa Cansız'ın yazdığı mısralar şöyledir:

"Of'a imanı, İslâm'ı getirdi

Kemâlin membaı Maraşlı Osman

Ne kudsî kudrete malikti hayret!

Boyun eğmişti bir görmede ruhban

Dokuz yüz altmış idi hicri yıllar

O'nu rahmetlere gark etti Rahman."[3]

Of Medreselerinin Fonksiyonelliği

Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce Of'ta Hıristiyan dinine mensup halkın yaşadığı[4] ve bununla birlikte uzun asırlar önemli Hıristiyan din adamlarının burada yetiştiği rivayet edilmektedir.[5] 17. Yüz yıla kadar yetişen Hıristiyan din adamlarının Osmanlı döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nde itibarları hayli yüksekmiş.[6] Of'un Maraşlı Şeyh Osman Efendi tarafından İslamlaştırılmasından sonra mevcut yapı cami ve medreselere dönüşmüştür.

Of yöresinde eğitim-öğretim tarihine ışık tutacak en önemli yapılar, camilerin hemen yanı başında inşa edilen ve halen "medrese" olarak anılan eserlerdir. Bölgede inşa edilen en eski cami, Çaykara ilçesinin Akdoğan Köyü Kovacık mahallesinde bulunmaktadır. 1650 yılında inşa edilen cami ve medrese bölgenin eğitim tarihi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bunun haricinde Dernekpazarı ilçesine bağlı Çalışanlar ve Taşçılar köyleri[7] ile Kondu ve Güney Mahallelerindeki camilerin yanı başında bulunan ve halen muhafaza edilen medreseleri örnek göstermemiz mümkündür. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin ilk tahsilini yaptığı Of'un Uğurlu (Çifaruksa) beldesindeki medrese de yörenin en önemli medresesi konumundaydı.

2 Öksüz, Hikmet, "Tarihi Seyir İçinde Çaykara", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I, 16-19 Temmuz 2002, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, s. 17-44; Bilgi için bkz. Trabzonlu Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi,* İmran Matbaası, İstanbul, 17 Şaban 1297, s. 55-59.

3 Günaydın, Mehmet, *Cansız Hoca,* Heyamola Yay. 3. Baskı İstanbul, 2013, s. 24 vd.

4 Trabzon'un fethinden önce Of'ta yaşayan halkın kimler olduğu konusunda çok önemli tespitler için bkz. Cansız, "Of Kazasının Umumi Tarihçesi"11-14 İnan, Trabzon Halkevi Kültür Dergisi, Yeni Seri Sayısı: 38, Mart 1948, s. 11-14; Ayrıca bkz. Bostan, "Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi", Çaykara'nın Manevi ve K*ültürel Değerleri Sempozyumu-I,* 16-19 Temmuz 2002, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, s. 17-20.

5 Bostan, "XV-XVI. Asırlarda Çaykara'da İslamiyet ve Maraşlı Şeyh Osman Efendi", Çaykaralılar Haber-Yorum ve Kültür-Sanat Dergisi, Yıl:3, Sayı:7, s. 19-21.

6 Aktar, Ayhan, "MHP'den BDP'ye Geçişler", Taraf Gazetesi, 30.05.2011.

7 Sarı, İbrahim, "Tarihi Süreçte Eğitim-Öğretim", *Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür,* Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yay., Hazırlayanlar: Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Seçil Ofset, İstanbul, Aralık, 2005, s. 121-155.

İstanbul Şeyhülislamlık arşivindeki 1914 yılına ait cetvele göre Of'ta 69 medrese, 69 müderris ve 1482 öğrenci olduğu belirtilmektedir.[8] O tarihlerde Çaykara, Of'un bir bucağı olduğundan oradaki medrese ve müderris sayısı da Of'a dâhildir.[9] Aynı dönemlerde İslam dünyasının hiçbir yerinde bir kazada ve bilhassa köylerinde bu kadar medresenin bulunduğuna ihtimal vermek herhalde mümkün değildir. Bu medreselerde binlerce öğrencinin öğrenim gördüğü düşünüldüğünde yöre halkının ilime, eğitim-öğretime ne kadar önem verdikleri anlaşılmış olur.[10] Trabzon'un İngiliz Konsolosu W. G. Palgrave, "Of'taki kadar çok sayıda molla ve müftüye, Anadolu'nun hiçbir yerinde rastlanmaz" ifadesine yer vermektedir. Bu bilgiyi aktaran Michael E. Meeker de aynı kanaati paylaşmaktadır.[11] Bütün bu verilerden hareketle, Of kazasının Osmanlıların taşradaki sayılı ilim merkezlerinden biri olduğunu söylememiz mümkündür. [12]

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Of'a Verdiği Önem

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ticaret amacıyla ailesiyle birlikte Trabzon'a göç ettikten sonra[13] ilk medrese tahsilini ilin en önemli ilim merkezi olan Of'un Uğurlu beldesinde (Çifaruksa) yapmıştır. Bu medresede Çaykara'nın Akdoğan köyünden meşhur Veli Mustafa Efendi[14] görev yapıyordu. Gümüşhanevî tahsilini bu zatın ve diğer hocaların nezaretinde gerçekleştirmiştir. Veli tabiri yöremizde ermiş insanlar için kullanılır. Buradan hareketle Mustafa Efendi'nin müderris olmanın yanı sıra tasavvufta önemli merhaleleri katetmiş olduğunu söylememiz mümkündür. Kanaatimizce Veli Mustafa Efendi, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin kabiliyetini keşfederek İstanbul'a gitmesinde etkili olmuş olabilir.

Gümüşhanevî ilk tahsil etmiş olduğu Uğurlu beldesine o dönemde mevcut ve meşhur olan medrese ve külliyenin yanında 1868 yılında günümüzde de mevcut olan kütüphaneyi yaptırmıştır. 1285/ 1869 tarihli vakfiyenin çıkarılan örneğindeki ifadeye göre Gümüşhanevî bu kütüphaneye iki yüz cilt basma ve yazma kitap ve çeşitli risaleler vakfetmiştir.[15]

Kütüphanenin yapımından dokuz yıl sonra 1877-78 Osmanlı-Rus harbine müritleriyle birlikte iştiraki esnasında savaşın durakladığı bir sırada Uğurlu'ya gelmiş. Gümüşhanevî Uğurlu'ya gelişlerinde ilk ilim tahsil etmiş olduğu büyük zat Veli Mustafa Efendi'nin kabrini ziyaret etmiş, konaklamış olduğu medresede ders okuturken rahlenin altına serilen küçük bir halıyı bilahare rahlenin altından alarak medreseye hediye etmişlerdir. Gümüşhanevî'den sonra hocalar halıyı aynı amaç için kullanmışlardır.[16] Gümüşhanevî, Ramazan ayına rastlayan bu ziyaretlerinde

8 Albayrak, Sadık, "1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmi Hayat", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I, 16-19 Temmuz 2002, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, s. 302-316. Aynı müellifin *Son Devir Osmanlı Uleması,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., I-V adlı eserine bakılabilir.

9 Albayrak, Haşim, *Of ve Çaykara* I, Cantekin Matbaası, Ankara, 1986, s. 66-67.

10 Umur, *Of ve Of Muharebeleri* Güven Basımevi, İstanbul, 1949, s. 25.

11 Meeker, E. Michael, İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk *Modernitesi ve Doğu Kara Deniz'de Osmanlı Mirası,* Çev. Tutku Vardağlı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, s. 300; Naklen: Albayrak, Haşim, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları,* Sahaflar Kitapsarayı, İstanbul, 2008, s. 35.

12 Bu konuda daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Günaydın, Mehmet, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 6, sayı: 12, 101-136.

13 Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziy^üddîn(KS) Hayatı-Eserleri-Tarîkat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarîkatı,* Seha Neşriyat, İstanbul, 1984, s.12.

14 Veli Mustafa Efendi Çaykara'nın Akdoğan (Hopşera) köyünden Hoca Tayyip Efendi'nin dedesidir. Uğurlu'daki medresede müderrislik yapar, geçimini de demircilik yapmak suretiyle sağlardı. Vefat ettiğinde kendisine olan sevgi ve bağlılıktan dolayı cenazesi kendi köyünden gelen heyete verilmemiş ve Uğurlu Merkez Cami'si kıblesindeki kabristana defnedilmiştir. Mezar taşında "Hopşeralı Hoca Tayyip Efendi'nin dedesi Veli Mustafa Efendi Ruhuna Fatiha 1237" yazısı yazılıdır.

15 Gündüz, "Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî", DİA, c. 14, İstanbul, 1996, s. 276. Uğurlu Belediyesi'nden temin ettiğimiz Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî ile ilgili hazırlanan iki sayfalık belge; Kütüphanenin vakıf kayıtlarıyla ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğünün 01.11.1974 sayılı yazısı. Bu kayıtlarda kütüphane binasının yöre halkı tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Muhtemelen Gümüşhanevî, medreseye ait bir kütüphane yaparsanız içindeki kitapları, öğrenci ve hocaların istifadesi ile ilgili hizmetleri üstlenmesini ifade etmiş olabilir. Kütüphane bu şekilde yaptırıldığı için binanın da Gümüşhanevî'ye atfedilmiş olması muhtemeldir.

16 Bu küçük boy halı şu anda kütüphanenin bir bölümünde muhafaza altına alınarak sergilenmiştir. Halının maddi değerinin çok yüksek rakamlarla ifade edildiği söylenmektedir.

iki yüz sekseni aşkın talebeye "Ramuz"[17] okutmuş ve birçok kişiyi de halvete sokarak hilafet vermiştir.[18] Gümüşhanevî'nin *Râmûzü'l-ehâdîs* adlı kitabını okutma derslerine yoğun talebe iştiraki, muhtemelen civar medreselerden de katılım olduğu dikkate alınsa bile Uğurlu medresenin ne kadar aktif bir konumda olduğunun açıkça ortaya koyar.

Gümüşhanev'i'nin Of'a gelerek tarikatı yayma faaliyetinde bulunması yöreye ayrı bir önem verdiğinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu sayede Nakşiliğin Halidi-Ziyaiyye kolu bölgede hızlı bir şekilde yayılma imkanı bulmuştur. Bunun en önemli nedeni, medrese kökenli yüzlerle ifade edilen âlimlerin büyük çoğunluğunun bu tarikata teveccüh etmesinden kaynaklanmıştır. Oflu âlimlerin büyük çoğunluğunun bu tarikata girmesi öyle basit bir hadise değildir. Âlimlerin bu tarikata girmesindeki en önemli katkının Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin karizması ve ikna kabiliyetinin yanı sıra aşağıda hayat hikâyelerini aktaracağımız haleflerinin tarikatı yayma girişimlerini de zikretmek gerekir.

Şu hususu da önemle belirtmemiz gerekir ki, Osmanlının son dönemlerinde Nakşibendîliğin hızlı bir şekilde yayılmasında Mevlâna Halid'in ilme ağırlık veren ve şer'i esaslara sımsıkı bağlanmayı gaye edinen tarikat anlayışının yanı sıra halifelerinin de ilmiye sınıfına mensup kimseler olmasının neden olduğu söylenebilir.[19] Bu durum Of için de geçerlidir. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve halefleri aynı zamanda müderris ünvanına sahiptirler. Dolayısıyla Nakşiliğin Of'ta yayılmasıyla birlikte medrese eğitiminde bir gerileme söz konusu olmayıp, hiçbir değişiklik olmadan aynı şekilde devam etmiştir. İlme değer vermesinin en önemli göstergesi de yukarıda ifade ettiğimiz üzere medresenin yanında kütüphanenin yapılmasıdır. Kurduğu kütüphanelere binlerle ifade edilen kitap göndermesi ve matbaasında bastırdığı ilmi eserleri erbabına bedelsiz vermesi ilme ve ilim adamlarına verdiği değeri göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.[20] Gümüşhanevî, hakikatin ortaya çıkması için araştırıma ve ilmin artırılmasını tavsiye etmiştir.[21] Ayrıca *Câmi'u'l-Usûl* adlı eserini telif ederken olumsuzluk anlamında, "bu asırda tasavvuf erbabını beş şeyle iştigal eder gördüm" diyerek birinci sırada onların *"cehalet ve bilgisizliği, ilim üzerine tercih ediyorlar"*[22] cümlesi bu açıdan günümüzde bile üzerinde ısrarla durulması gereken bir konudur. Ayrıca Gümüşhanevî, fıkıhla diğer ilimlerden daha fazla meşgul olup, hizmetlerin kitap ve sünnet çerçevesinde yürütülmesi konusunda hassasiyet gösterilmesini de istemiştir.[23] Şer'i ilimlere ağırlık vermeyen bir tarikat anlayışının Of'ta neşvü nema bulması mümkün değildi. Nitekim Gümüşhanevî'ye kadar da hiçbir tarikat bu bölgede aktif olarak tutunamamıştır.

Ancak bu durum, yörede tasavvuf-tarikatla bağlantısı olan hiç kimsenin olmadığı anlamına da gelmez. Nitekim günümüz Dernekpazarı ilçesi Güney Mahallesi Efendioğulları sülalesinden 1786 yılında vefat eden müderris-şeyh ünvanına sahip Mustafa Efendi'den kalan yazma kitapların bir kısmının iç kapağında *"Şeyh Mustafa Efendi'nin mülküdür. Gaflet olunmaya"* ibaresi yazılıdır. Şeyh Mustafa Efendi Rize merkez ve Güneysu(Botamya) ilçesinde uzun yıllar müderrislik yapmış, bazı kitapları istinsah etmiş ve bazı kitaplara da şerhler yapmıştır. Bu eserler arasında *Tarikati Muhammediye'*nin şerhi de vardır. Vefatından sonra da mezarı ziyaret yeri olmuştur. Bu bilgiyi aktarmaktan kastımız, yörede her ne kadar tarikat-tekke kurumu bulunmasa da tasavvufa ilgi duyan âlimlerin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Gümüşhanevî'nin ilk medrese hocası olan Veli Mustafa Efendi'nin de tasavvuf ehli bir zat olduğuna daha önce belirtmiştik.

17 Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin hadisle ilgili yazdığı *Râmûzü'l-ehâdîs* adlı eseri.

18 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziy^üddîn(KS) Hayatı,* s. 76.

19 Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke-Münasebetleri,* Seha Neşriyat, İstanbul, 1984, 244.

20 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziy^üddîn(KS) Hayatı*, s. 51.

21 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziy^üddîn(KS) Hayatı*, s. 86.

22 Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke-Münasebetleri,* s. 184.

23 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziy^üddîn(KS) Hayatı*, s. 36.

Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî tarafından yaptırılan kütüphane günümüzde varlığını muhafaza etmektedir. Ancak belli dönemlerde amacı dışında da kullanılmıştır. Ders yapılan sınıf olarak kullanılmanın dışında kahve olarak bile kullanılmıştır. Hatta bir zamanlar binayı yıkma düşüncesi bile ortaya atılmış, daha sonra vakıflara devredilerek yıkılmaktan kurtulmuştur. 1930'lu yıllarda kütüphanedeki kitaplar atılmış, dağıtılmış, yakılmış, kısaca yok edilmiştir. Şu anda kütüphanede mevcut olan kitaplar için son devir meşhur kıraat âlimi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca şunları söylemiş: *"Şu gördüğünüz kitapları eşim Ayşe Hanımla mezarlıktan toplayıp muhafaza ettik."* Günümüzde tarihi bir yapı olarak varlığını muhafaza eden kütüphane içerisinde pek çok yazma eser bulunmasına rağmen istifade edecek kimse olmadığından kapalı tutulmaktadır. Hatta bir aralık Kültür Bakanlığı mevcut kitapların pek çoğunu değerlendirmek için almış; ancak yapılan girişimler sonucu kitaplar tekrar kütüphaneye getirtilmiştir. Ancak günümüzde eğer bu kütüphane orada atıl durumda ise bunun değerlendirilmesinin daha isabetli olacağını düşünmek gerekir.[24]

1930'lu yıllarda din eğitim-öğretimine ciddi kısıtlamaların getirildiğini biliyoruz. Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca bu şartlar içerisinde 1936 yılında bizzat Atatürk'ün direktifi ve Diyanet İşleri Rifat Börekçi'nin verdiği izinle köyünde Kur'an Kursu açmaya muvaffak olmuştur. Kesintisiz olarak kurs faaliyetlerini vefatı olan 1980 yılına kadar sürdürmüştür. Medreseler kapatıldığı için yörenin diğer müderrisleri tedrisatlarını gayri resmi olarak evlerinde yürütüyorlardı. Aşıkkutlu resmi izinli olduğu için diğer müderrisler zaman zaman yanına gelir, sohbet eder ve teselli bulurlardı. Eski hocalara sevgi çoktu. Medreseler kapatıldığı için bu sevgi adeta Aşıkkutlu Hoca'da toplandı. Gürpınar (Mapsino)'lı Ziyaiyye koluna mensup Şeyh Hacı Ahmet Efendi ara sıra Aşıkkutlu Hoca'yı ziyarete gelirdi. Bir ziyaretlerinde Hoca'ya, "Mehmet Hoca! Bu yasak devirde kursu açmadaki muvaffakiyetini kendinden bilme. Gümüşhanevî Ahmet Ziyauddin, talebelerin okuması için buraya kütüphane yaptırdı ve oraya her kitaptan koydu. Kafkas cephesinden dönerken bu beldeye uğradı. O zaman Gümüşhanevî bu beldeye nazar etti. Sizin başarınız ondandır" demiş. Aşıkkutlu Hoca da bu söz üzerine başını eğerek tasdik etti. Öğrenciler kütüphaneden çok istifade etti. Klasik eserlerin hepsi kütüphanede vardı. Cumhuriyetten sonra getirilen yasaklamalarla yasak kabul edilen pek çok kitap maalesef yok edildi.[25]

Aşağıda Gümüşhanevî'nin Of yöresindeki halifelerinden önemli şahsiyetlerin hayatları ve yürüttükleri faaliyetler konusunda bilgi verilerek değerlendirme yapılacaktır.

Yusuf Şevkî Efendi el-Ofî (1840-1904)

Yusuf Şevki Efendi 1256/1840 yılında Trabzon'un dönemi içerisinde Of, günümüz Dernekpazarı ilçesi Kondu Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Hasan olup, marangoz ustasıydı. Yusuf Şevki Efendi ilk tahsilini ağabeyi Mahmut Efendi'den yapmıştır. Bunun dışında kendi yöresinde bulunan diğer âlimlerden din ilimlerini tahsil etmiştir. Kayıtlarda uzun boylu, kumral bıyıklı, ela gözlü, kumral saçlı, esmerce tenli olduğu yazılıdır.[26] Çaykara'nın Yeşilalan Köyü'nden Hacı Mehmed Nuri Efendi'ye verdiği 1293/1876 tarihli icazetnamedeki mühürde mahlası "Râci'l feyzi'l ebedî Yusuf İbni Hasan el-Halidî"[27] olarak geçmektedir.

Yusuf Şevki Efendi'ni daha sonra İstanbul'a giderek Gümüşhanevî tekkesine girer ve zaman içerisinde şeyhinin en önemli temsilcilerinden biri olma özelliğini kazanır. Gümüşhanevî tekkesine girmesi ile ilgili olarak rivayet edildiğine göre Yusuf Şevki Efendi bir İstanbul seyahatlerinde Gümüşhanevî Hazretleriyle tanışır. Bunun üzerine Gümüşhanevî ona, "bir çorbamı

24 Günaydın, Mehmet, *Karadeniz Güneşi Re'îs'ül-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Hayatı ve Din Eğitimine Katkıları,* Selçuk Ofset, Kahramanmaraş, 2004. ISBN: 975-270-209-0, 253, s. 25-28.

25 Günaydın, *Karadeniz Güneşi,* s. 45, 46.

26 Ekşi, İmdat, *Hakkı Ekşi'den Ekşi Ali'ye Ekşioğulları Tarihi,* İstanbul, 2004, s. 118.

27 Albayrak, Haşim, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları,* Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2008, s. 404.

içersin" demesi üzerine "inşallah" diye karşılık vermiş. Daha sonra halvete giren Yusuf Şevki Efendi bunu başarıyla tamamlamıştır. İnşaallah demeyen diğer halvete girenlerin 3-5 kez halvete girmelerinden sonra muvaffak olabildikleri[28] belirtilmektedir. Kendilerinin hilafeti ne zaman aldığı bilinmiyorsa da yaygın kanaate göre, gerek kendi bölgesinde, gerekse seyahatleri esnasında pek çok talebe yetiştirdiği, bununla birlikte Gümüşhavî'nin Doğu Karadeniz'de kurduğu müesseselerin ve tarikat halkasının genişleyip yirminci asra taşınmasında çok büyük fonksiyon icra ettiği ifade edilmektedir.[29] Nitekim Yusuf Şevki Efendi çok iyi bir âlim olması nedeniyle şeyhinin isteği üzerine uzun yıllar Mısır, Suriye ve Hicaz'da kalarak dersler vermenin yanı sıra Gümüşhanevî'nin eserlerinin basımında çok önemli katkıları olmuştur. Bütün bunların yanı sıra Mısır El-Ezher Külliyesi'nden de icazet almıştır.[30] Bu konuda Gümüşhanevî'ye sorulan bir soru üzerine verdiği bir cevapta haleflerinden üç Yusuf'un adını zikrederek şöyle demiş: "Köprülü Yusuf, Ünyeli Yusuf illa da Oflu Yusuf". Buradan anlaşılıyor ki, Yusuf Şevki Efendi'nin şeyhi nazarındaki itibarı oldukça yüksekmiş.

Yusuf Şevki Efendi'nin en önemli eseri, tasavvuf ve tarikatlara karşı duyulan tereddüt ve endişeleri gidermek için 1301/1883 yılında Arapça olarak kaleme aldığı *Hediyyetü'z-zâkirîn ve hüccetü's-salikîn* adlı risaledir. Eseri Mısır Bulak Matbaasında 1303/1885 tarihinde bastırmış olup, 60 sayfadan oluşmaktadır.[31]

Bu esrin kaleme alınmasıyla ilgili olarak anlatılan rivayete göre Yusuf Şevki Efendi'nin özellikle Of-Çaykara bölgesine Nakşîliği yaymaya başlamasıyla[32] birlikte Oflu âlimlerden kendilerine ciddi eleştiriler gelmeye başlamıştır. Bu sebepten dolayı Yusuf Şevki Efendi yapılan eleştiri ve tenkitlere bir cevap olmak üzere bu risaleyi kaleme almıştır.[33]

Ayrıca eserin yazmasıyla ilgili olarak Çaykara'nın Yeşilalan Köyü'nden öğrencisi olan Hacı Mehmed Efendi'den bizzat dinlenilerek aktarılan rivayet şayet doğru ise şöyledir: Hocası ve şeyhi olan Gümüşhanevî'nin emri üzerine tarikatı yaymak için Mısır'a gitmiş. Ancak Mısır'da kendilerinden şüphe edilmesi üzerine hapse konulmuştur. Hapishanede hatırında kalan bilgilere dayanarak bu eseri yazmış ve savunması olarak mahkemeye sunmuştur. Mahkeme yazdığı bu esere dayanarak beraatına ve faaliyetlerine izin verilmesine karar vermiştir. Bunun üzerine eserini bastırmıştır. Ancak risalede bu konu hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.[34] Şu rivayeti de aktarmak isteriz: Mısırlı yetkililer hadis konusunda Padişah II. Abdülhamit'ten işin uzmanı olan eleman istemişler. Kendileri konuyu Gümüşhanevî'ye danışır. Bunun üzerine Yusuf Şevki Efendi'nin görevlendirilmesi kararlaştırılır. Yusuf Şevki Efendi Mısır ulemasıyla hadis konusunda tartışır ve konuya hâkim olduğunu onlara ispat eder.[35]

Yusuf Şevki Efendi'nin *Hediyyetü'z-zâkirîn* adlı eserine Abdülkerim Dağıstânî el-Gumûkî ve Ahmed Hilmi b.Muhammed el-Ankaravî takriz yazmışlardır. Bu takrizde kitabın içeriği ve önemine vurgu yapıldıktan sonra Şeyh Yusuf Şevki Efendi allâme, fâzıl, kâmil, muttâkî, mâhir gibi vasıflarla nitelendirilerek övülmektedir.[36] Buradan hareketle bir hususa işaret etmekte yarar vardır: Yukarıda aktardığımız üzere Yusuf Şevki Efendi'nin bu eseri Mısır'da hapishanede yazdığı ifade edilmiş, ancak rivayetin doğruluğuna da ihtiyat konulmuştu. Kitaba takriz yazıldı-

28 Bekir Yakut, Mülakât, Dernekpazarı, 18.04.2013.

29 Kara, İsmail-Yücel, Hür Mahmut, "Trabzonlu (Oflu) Nakşî-Hâlidî Yusuf Şevki Efendi ve Hediyyetü'z-zâkirîn ve hüccetü's-salikîn Adlı Eseri", *Tasavvuf*, yıl. 5, sayı. 13, Temmuz-Aralık 2004, 323-362.

30 Albayrak, , *Oflu Hoca*, s. 404.

31 Yıldırım, Arif, Yıldırım, "Kondulu Yusuf Şevki Efendi", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, Tarihsiz, 572-576; Kara-Yücel, "Trabzonlu (Oflu) Nakşî-Hâlidî Yusuf Şevki Efendi", s. 323-362.

32 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziy^üddî(KS) Hayatı,* s. 65.

33 Yıldırım, "Kondulu Yusuf Şevki Efendi", s. 575.

34 Yıldırım, "Kondulu Yusuf Şevki Efendi", s. 575.

35 Bekir Yakut, Mülakât

36 Kara-Yücel, "Trabzonlu (Oflu) Nakşî-Hâlidî Yusuf Şevki Efendi", 361.

ğı dikkate alınırsa Yusuf Şevki Efendi bu eseri Mısır'da değil de İstanbul'da yazmış olması daha gerçekçidir. Yazmış olduğu bu eseri beraberinde Mısır'a götürmüş. Hapse düşmesi üzerine eserini savunma olarak mahkemeye sunmuş ve bunun üzerine de sakınca görülmeyerek serbest bırakılmıştır. Ayrıca kitapta kullanılan kaynaklar dikkate alındığında da böyle bir eserin hapishanede değil, bir kütüphane ortamında yazılmış olması daha gerçekçi gözükmektedir.

Yusuf Şevki Efendi yazdığı eserinde fasih ve kolay anlaşılır bir üslup kullanmanın yanı sıra tarikat adap ve erkânını derin bir vukûfiyetle incelediği görülmektedir. Bir diğer ifade ile zikrin adabı, rabıtanın keyfiyeti ve hükmü, inabe, hatm-î hâcegan, tegannî gibi konularda ayet ve hadislere, Ehl-i Sünnet imam ve âlimlerinin görüşlerine dayalı bilgiler verilerek tasavvufçulara duyulan şüpheleri gidermek ve inkarları önlemenin[37] bir diğer ifade ile tasavvuf ve tarikatlara karşı yapılan eleştiri ve tenkitlere bir cevap olmak üzere yazıldığını söylememiz mümkündür. Netice itibariyle Yusuf Şevki Efendi bir tarikat şeyhi olmasının yanı sıra kaynaklara hâkim iyi bir âlim ve müderris olduğu görülmektedir. Bu da Gümüşhanevî ekolünün anlayışının bir gereği olduğunu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yusuf Şevki Efendi, hocası Ahmed Ziyaüddîn Güşüşhanevî'nin 1311/1893 yılında vefat etmesi nedeniyle memleketine dönmüş. Kendi köyü olan Kondu ve damadı Ferşat Efendi'nin Yeşilalan köylerinde çevre köylerden gelen müderrislerle birlikte hocasının "Ramûzû'l-Ehâdis" adlı meşhur eserini okuyup tashih etmişlerdir. Bunun yanı sıra fırsat buldukça 40 günlük Erbainlere (halvetlere) girmiştir. Ayrıca Bayburt'ta (Yakutiyye), Sürmene'de ve Araklı'da birer cami inşa ettirmiştir.[38]

Yusuf Şevki Efendi'nin ilmi kişiliği ve tarikat şeyhi olması hasebiyle ilim çevresi ve halk arasında oldukça yüksek bir saygınlığı vardı. Bununla birlikte milli konularda da hassas davrandığını belirtmek isteriz. Yöresinde bir kısım halkın Rumca konuşması nedeniyle bu dilin değil de Türkçe konuşmanın ön plana çıkarılmasını tavsiye etmiştir.[39] Nitekim kendi köylerinde Rumca konuşmayı yasaklamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.Yüz yılın sonlarına doğru dağılma ve çözülme sürecine girdiği dikkate alınırsa Yusuf Şevki Efendi'nin tutumunun dikkat çekici olduğu açıkça görülür. Ayrıca dönemin padişahı II. Abdülhamit ile mektuplaştığı da ifade edilmektedir.[40] Şu halde o dönemde bölgenin padişah nezdinde temsilcisi olduğu söylenebilir.

Yusuf Şevki Efendi'nin Nakşiliğin Halidi-Ziyaiyye kolunu kendi yöresi olan Of bölgesine yaymaya başlamasıyla birlikte Oflu âlimlerin tepkisiyle karşılaştığını söylemiştik. Yusuf Şevki Efendi'nin İstanbul'dan memlekete bir gelişlerinde kendi köyünde müderris olarak görev yapan köylüsü Efendioğullarından Ali Şakir Efendi ile aralarında her ne münakaşa geçmiş ise O'nun bu medresedeki görevine son vermiştir. Ali Şakir Efendi daha sonra Gürpınar(Mapsino) medresesine müderris olmuş, ancak Yusuf Şevki Efendi O'nu oradan da çıkartmış. Ali Şakir Efendi buradan çıktıktan sonra Sürmene'nin Asu beldesine gitmiş ve müderrisliğini orada sürdürmüştür.[41] Bu iki âlim arasında geçen meselenin gerçekte ne olduğunu bilemiyoruz. Yalnız Yusuf Şevki Efendi'nin yöredeki etkinliği düşünüldüğünde Ali Şakir Efendi'nin tarikatlara karşı bir tutum içerisine girdiğini akla getirmektedir. Bununla birlikte Ali Şakir Efendi'nin torunu Ali Şakir Günaydın'dan şu bilgiyi dinledim: "Ali Şakir Efendi tarikatlara karşı değildi. Yusuf Şevki Efendi'nin O'nu Kondu Medresesi müderrisliğinden çıkartmasının sebebi Çıkrık Süleyman Efendi'nin anlattığına göre "çekememezlikten kaynaklanmıştır. Ali Şakir Efendi her nereye gitse

37 Yıldırım, "Kondulu Yusuf Şevki Efendi", s. 575; Kara-Yücel, "Trabzonlu (Oflu) Nakşî-Hâlidî Yusuf Şevki Efendi", s. 325.

38 Albayrak, *Oflu Hoca,* s. 402, 404.

39 Yıldırım, "Kondulu Yusuf Şevki Efendi", s. 573.

40 Kutluoğlu, M. Yahya, *Topal Hoca(Hacı Lekur),* Dernekpazarı Köyleri Kültür ve Dayanışma Vakfı, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2004, s. 50.

41 Günaydın, Mehmet, "Kondu'lu Ali Şakir Efendi", Çaykara'nın Manevi ve Kültür*el Değerleri Sempozyumu-I,* Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, Tarihsiz, s. 476.

bilgi ve kültürüyle insanların kendisine ilgi ve alaka duymasını sağlıyordu. Yusuf Şevki Efendi bu durumu kabullenememiş."

Bu iki âlim arasındaki anlaşamama sebebi ile ilgili iki gerekçeyi aktardık. Kanaatimizce Yusuf Şevki Efendi'nin kendi köylüsü olan bir âlimi Of sınırlarının dışına çıkarması çekememezlikten ziyade bir anlayış farklılığından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü Yusuf Şevki Efendi Ali Şakir Efendi'den yaşça oldukça büyük ve aynı zamanda müderris-şey ünvanına sahiptir. Bu durumda Ali Şakir Efendi'nin Yusuf Şevki Efendi'ye öğrenci-mürid olması gerekirdi. Nitekim Ali Şakir Efendi'nin amcası oğlu Efendioğlu Ali Efendi Yusuf Şevki Efendi'nin müridi idi. Zaman zaman Ali Efendi'nin evine geldiklerinde Ali Efendi ibrikle su döker, Yusuf şevki Efendi abdest alırdı.

Yusuf Şevki Efendi vefat ettiklerinde (mezar taşında: 4 Zilhicce 1321/ 21 Şubat 1904) cenazesi çok kalabalık olmuş. Müezzin olarak cemaate sesini kim duyurabilir diye sorulmuş, bunu çok gür sesi olan Ali Şakir Efendi'nin yapabileceği kanaatine varılmış ve Ali Şakir Efendi, *'Ya Rabbi niyet eyledim musallada hazır olan bu zat-ı muhteremin cenaze namazını kılmaya'* ifadeleriyle bu görevi yerine getirmiştir.[42] Şu halde iki âlim arasında fikri bazda anlaşamama gibi durum söz konusu olsa bile bir küskünlüğün olmadığı anlaşılmaktadır.

Yusuf Şevki Efendi'yi tanıyan ve zaman zaman ziyaretine de giden ulemadan Mehmet Hanefi Kutluoğlu 1940'lı yıllarda Kondu köyünde imamlık yaparken her Cuma günü ikindi namazını kıldırdıktan sonra O'nun kabrini ziyarete giderdi. Kabir hizasına geldiğinde ayakkabılarını çıkarır, yolun kenarında bırakırdı. Çitlerin arasından geçerek kabrin kıble tarafında saygı ve edeple ayakta durarak yasin okur ve duasını yapardı. Ziyareti bitirdikten sonra geri adımlarla yol kenarına gelir, ayakkabılarını giyer ve ayrılırdı.[43] Günümüzde de Yusuf Şevki Efendi'nin kabri ziyaret edilmektedir.

Osman Niyazi Efendi (1828-1909)

Osman Niyazi Efendi döneminde Of'a bağlı günümüz Rize'nin İkizdere ilçesine bağlı Güneyce'de dünyaya geldi. Babası Sipahizâde Molla Hüseyin'dir. Çocukluğunda hafızlık yapmaya çalışmış ancak tamamlayamamıştır. Bunun yanı sıra çobanlık da yapmıştır. "İlim tahsiline yönel, bu işler sana göre değil" gibi sesler duyması üzerine daha sonra İstanbul'a gider. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'ye intisap edip, yaklaşık 25 yıl orada kalarak Arapça ve dini ilimleri tahsil eder. Bu sırada Kabataş'da bir camide imamlık görevi de yapar. Daha sonra Şeyhi tarafında irşad maksadıyla memleketine gönderilir. Ayrıca Gümüşhanevî'nin Bayburt, Rize ve Of'ta yaptırmış olduğu kütüphaneleri de teftiş görevini üstlenmişti.

Nakşi halifesi olarak köyüne; Varda'ya dönen Osman Niyazi Efendi Varda Büyük Caminin Medrese müderrisliği ve imamlığını üstlendi. Tarikat faaliyetlerine de burada başladı. Her Cuma günü hatme yaptırırdı. Ancak burada halvet yaptırmadı. Ayrıca medresede düzeni olarak fıkıh ve Râmûzu'l-Ehâdis okuttu. Daha sonra Kolekli mahallesine geçerek orada ahşap Cami/ tekkesini yaptırdı. Bu camide vefat tarihi olan 1909 yılına kadar 14 yıl her sene halvet yaptırmıştır. 1908 yılında yapılan halvetin tutulan listesine göre 86 kişinin katıldığı dikkate alınırsa Osman Niyazi Efendi'nin şöhretinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Halvete girenlerin çoğunluğunu Of'tan gelenlerin oluşturduğunu, hatta hilafet verdiği dört zat da Ofludur.[44] Kanaatimizce bu zatlar daha önce yukarıda hayatını aktardığımız Yu-

42 İbrahim Günaydın, Mülâkat, Dernekpazarı Güney Mah. 10.08.2010. Ali Şakir Efendi'nin sözlerinde "zat-ı muhterem" geçmesi dikkat çekmiş olacak ki akıllarda kalmış. Genelde "musallada hazır olan merhumun" ifadesi kullanılır.Yusuf Şevki Efendi ile ilgili anlatılan kerametleri vardır. Ancak konumuzun dışında olduğu için aktarmayı gerekli görmüyoruz.

43 Kutluoğlu, *Topal Hoca(Hacı Lekur),* s. 49, 50.

44 Aktardığımız bilgilerin tamamını İsmail Kara'nın Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi, Dergah yay. 2. baskı, İstanbul, 2009 adlı eserden alınmıştır. Osman Niyazi Efendi hakkında daha geniş bilgi için bu esere bakılabilir; Ayrıca Varda'da halvete girenler için bkz. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Varda'da Halvete Giren Çaykara Uleması..." Çaykara'nın Manevi

suf Şevki Efendi'ye bağlı oldukları ancak vefatından sonra Osman Niyazi Efendi'ye yöneldikleri söylenebilir. Nitekim aşağıda hayatını anlatacağımız Ferşat Efendi, Yusuf Şevki Efendi'nin damadıydı. Osman Niyazi Efendi Gümüşhanevî'nin birinci halkası olduğu için müritlerinin edeben orada halvete girmeleri daha makul gözükmektedir. Osman Niyazi Efendi'nin hilafet verdiği Oflu âlim ve müderrisler Hacı Ferşat Efendi, Hacı İlyas Efendi, Hacı Ahmed Efendi ve Mahmut Efendi yörede saygınlığı olan etkin kişilerdi.

Yukarıda Yusuf Şevki Efendi'nin müridi olan Efendioğlu Ali Efendi'den (1850-1941) bahsetmiştik. Varda'da halvete giren 86 kişilik listede adı 10'uncu sırada geçmektedir ki, benim büyük dedem yani babamın dedesidir. Ali Efendi İstanbul'da dokuz yıl askerlik hizmetinden sonra ömrünün sonuna kadar değişik yerlerde imamlık yaparak geçirmiştir. Doksan yaşlarında vefat eden ve yöresinde "Derviş Efendi" lakabıyla bilinen Ali Efendi'nin yalan söylememe ile ilgili hassasiyetini aktarmak yerinde olacaktır: Derviş Ali Efendi yaz mevsimini Çaykara-Sultanmurat-Yurt yaylasında geçirirdi. Herhalde o dönemde yaylada sadece onda saat vardı. Vaktin ne olduğunu sormak isteyen aile büyükleri çocuğunu yollarmış. Saatini birkaç kat sardığı bezin içerisinden çıkarır, dakikasıyla birlikte söylermiş. Bir çocuk gider, peşinden başka bir çocuk gelirmiş. Tekrar cebinden çıkarır, saatin sarılı olduğu bezi açar ve yine dakikası ne ise öyle söylermiş. Kısa aralıklarla gelenler olur, olay bu şekilde devam edermiş. Yanında oturan büyüklerden Güvelioğllarından Kuzu lakaplı Ali Güveli, *"Efendi az önce baktın, tekrar bakmaya ne gerek var? Aynısını veya ona yakın bir şey söyle"* deyince Ali Efendi, *"dilimizi yalan söylemeye alıştırmayalım"* diye cevap vermiş.[45] Bu sözden bile "derviş" olduğunu söylersek herhalde hata etmiş olmayız. Basit diye nitelendirilen bir konuda gösterdiği titizliği diğer meselelere hasrettiğimizde nasıl bir hassasiyet üzere yaşadığını anlamak zor olmasa gerektir. Bu verdiğimiz örnek tasavvufu içten yaşamanın insanı nasıl eğittiğini göstermesi açısından oldukça öğreticidir.

Varda'da halvete girenlerin içerisinde ünü daha fazla yayılan ve günümüzde de bilinen Hacı Ferşad Efendi'dir. Bu itibarla O'nun hayatı hakkında bilgi vermekte yarar görüyoruz.

Hacı Ferşat Efendi (1866-1929)

Son devir Osmanlı müderrislerinden ve aynı zamanda Nakşi şeyhlerinin en meşhurlarından olup, 1866 yılında Trabzon'un döneminde Of günümüz Çaykara ilçesinin Yeşilalan(Holayısa) köyünde dünyaya geldi. Asıl adı İbrahim Hakkı olup, yazılarında bazen Ferşadzâde İbrahim Hakkı diye yazdığı için yöresinde Ferşat Efendi diye şöhret bulmuştur. Çocukluğunda çobanlık yapmıştır. Daha sonra üstün bir zekaya sahip olduğunu fark eden bazı âlimlerin yönlendirmesiyle yörenin müderrislerinden Huşo'lu Numan Efendi'den İslami ilimleri tahsil etmeye başladı. Küçük yaşına rağmen ramazan aylarında civar illere giderek vaazlar veriyordu. İcazet aldıktan sonra İstanbul'a giderek ramazan ayında Ayasof'ya camiinde vaazlar verdi. Burada daha sonra kayınpederi olacak Kondulu Yusuf Şevki Efendi ile buluşup Gümüşhanevî Tekkesi'ne giderek Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ile tanıştı. Tasavvufa intisap etme niyeti olmamasına rağmen orada Yusuf Şevki Efendi'den tarikat dersi almaya başladı. Daha sonra memleketine dönerek kendi medresesini kurdu. Bu medresede 40 yıl müderrislik yaparak 300'ü aşkın talebeye icazet vermiştir. Bunun yanı sıra bir dönem Of'ta müftülük, bir müddet de Samsun idadisinde öğretmenlik yapmıştır. Osman Niyazi Efendi'nin vefatından sonra Gümüşhanevî'nin vakıf olarak kurduğu kütüphanelerin teftişini üstlenmiştir. Nitekim Rusların Bayburt'u işgali sırasında buradaki kitapların Tiflis'e götürülmesi konusunda Kazım Karabekir Paşa'ya mektup yazmıştır. Ayrıca medresede okuyan öğrencilerin askerden muaf tutulmasıyla ilgili komisyonda görev yapmış ve bu konuda hiç kimseye iltimas etmemesi ile ünlenmiştir. Nitekim medresede kayıtlı olan oğlunu bile başarılı olmadığı için askere göndermiştir.

ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, Tarihsiz, s. 281-291.

45 Mustafa Güveli, Mülâkat, Dernekpazarı, 12.08.2009.

Ferşat Efendi bir taraftan müderrislik yaparken diğer yandan da tasavvufla meşgul oldu. Bu esnada İstanbul'a giderek Gümüşhanevî tekkesi'nin postnişi İsmail Necati Efendi'nin yanında halvete girdi ve hilafet mertebesini elde etti. İsmail Necati Efendi'den sonra Gümüşhanev'i Tekkesi'nin postnişliği kendisine teklif edildiyse de "şöhret afettir" diyerek bu görevi kabul etmedi. Ömrünü sonuna kadar tedris ve irşad faaliyetlerine devam etti.

Ferşat Efendi ile ilgili olarak yaygın olarak anlatılan şöyle bir rivayet vardır: "Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa ile iki defa karşılaştı. İlkinde reîsü'l-ulema sıfatıyla dini konularda onunla tartıştı. İkincisinde ise şapka giymenin caiz olmadığına ilişkin fetvasından dolayı Trabzon'a celbedildi ve Atatürk'e şapka giyenin kâfir olacağına dair fetva verdiğini çekinmeden söyledi.[46]" Bu konuda görüşü sorulan son devir din bilgilerinden Mustafa Cansız şu ifadelere yer vermiştir: *"Ferşat Efendi bu sözü söyleyecek kadar cahil bir kişi değildi. Bunlar, tarikat müritlerinin uydurmasıdır. Müritler şeyhleri uçurur."* Kanaatimizce de bu rivayet sağlıklı gözükmemektedir. O dönemde Atatürk'ün karşısına çıkıp bu konuda konuşma cesaretini gösterebilecek bir kişinin olması bir yana, bir din âliminin, mevcut kıyafetin yerine başka bir kıyafetin giyilmesinin dinle alakası olmayan bir husus olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Eğer öyle ise daha önce sarık giyilirken fesin zorunlu hale getirilmesiyle insanlar kâfir mi oldular? Cansız Hoca'nın ifade ettiği gibi Ferşat Efendi'nin bu sözü söyleyecek kadar cahil olduğuna inanmıyoruz. Ayrıca İslâm Ansiklopedisi'ne yazılan bu madde için kullanılan kaynakta[47] Hacı Ferşat Efendi'nin kayın biraderi ve aynı zamanda öğrencisi Nakşî şeyhlerinden Ali Galip Yücel'e bu husus sorulmuş. Verdiği cevapta, "olayı o zamanlarda dinlediğini fakat Hacı Ferşat Efendi'nin bu olayla ilgisi olmadığını anlattı. Bu şekilde halk arasında yayılmış bir rivayet varsa da doğru değildir" ifadelerine yer vermiştir. Dolayısıyla elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde Hacı Ferşat Efendi'nin yukarıdaki ifadeleri Atatürk'e sarf etmiş olması imkân dâhilinde gözükmemektedir.[48] Bilakis Atatürk ile görüşmesinde özellikle kıyafet konusunda destekleyici ifadeleri söylemiş olması muhtemeldir. Çünkü bu konuda Atatürk'e kâfir diyen bir kişinin bedelinin ağır olacağını kestirmek zor olmasa gerektir.

Ferşat Efendi zamanının en çok sevilen, sayılan ve hürmet edilen Nakşî şeyhlerinden biriydi. Manevî yönü güçlüydü. Hocalar, eşraf ve halk kendilerine saygı duyardı. Şifa dağıtma gibi özelliği olduğu için kendilerine yapılan bu saygı da artıyordu. Bunu gören dönemin meşhur âlimlerinden Mustafa Cansız Hoca'nın hocası Çaykaralı Gargar Müslim Efendi[49] O'na kızıyordu. Ferşat Efendi her cumartesi kadınlara dinî sohbet ve tarikat dersi veriyordu. Bu yüzden Müslim Efendi Ferşat Efendi'nin aleyhine daha çok söyleniyordu. Hatta sözü o kadar ileri götürüyordu ki sonunda, Ferşat Efendi "Yeşilalan Köyü'nde kerhâne açtı" tabirini bile kullandı.

Bu kadar ağır eleştirisine rağmen Ferşat Efendi vefat ettiklerinde cenazesini yıkama, namazını kıldırma gibi işlemleri Gargar Müslim Efendi yaptı. Cesedini yıkarken "*kırk sene uyumayan Ferşat şimdi uyu"* diye söyleniyordu. Gargar Müslim Efendi'nin ağır bir şekilde eleştirdiği meslektaşına son yolculuğunda yapılması gereken bütün görevleri üstlenerek yerine getirmesini takdirle karşılamak gerekir.[50] Gargar Müslim Efendi'nin Ferşat Efendi'den on altı yaş büyük olduğunu da belirtmek isteriz. Fikri konularda ayrı düşüncelere sahip olma ve bazı konularda ağır eleştiri yapmış olmalarına rağmen ayrışmadan ziyade birliktelik muhafaza edilmiştir. Bu da entellektüel bir yapının var olduğunu gösterir.

46 Yavuz, Yusuf Şevki, "Ferşat Efendi", *DİA*. C. 12, s. 414-415; Yavuz, Yunus Vehbi, *Çaykaralı Haci Hasan Efendi,* Birinci Kitap, İHVAK Yayın No: 004, Haci Hasan Efendi Külliyat: 04, İstanbul, s. 174-178; Albayrak, Haşim, *Oflu Hoca*., s. 222-230; Kutluoğlu, *Topal Hoca(Hacı Lekur)*, s. 131-136.

47 Albayrak, Haşim, *Of ve Çaykara* I, s. 76.

48 Günaydın, Mehmet, *Cansız Hoca,* Heyamola Yay. 3. Baskı, İstanbul, 2013, s. 145 vd.

49 Hayatı hakkında bilgi için bkz. Yavuz, Yunus Vehbi,age., s. 166, 167.

50 Günaydın, *Cansız Hoca,* s. 145 vd.

Cansız Hoca "*Of'un Umumi Tarihçesi"* [51] adlı makalesinde Of'taki tarikatlar konusuna da kısaca yer vermektedir. Cansız'ın yöredeki tarikatlarla ilgili ifadeleri şöyledir: *"Oflular vaktiyle medresenin hâkimiyeti altında akide itibariyle ehlisünnet kalmışlar, Of'a Şiilik, tekke girmemiştir. Of'ta 70 medrese mevcut iken Of'ta bir tekke yapılmamıştır. Oflular dindar olmakla hiç de mutaassıp*[52] *değildirler. Burada tarikatlardan ilk defa Nakşibendîlik Erzurum'dan, sonra da Abdülhamit devrinde İstanbul'dan getirilmiştir. Bu tarikatın da burada tutunabilmesi medrese ile bağdaşabilmesindendi. Nakşîlikten başka tarihte burada hiçbir tarikata yer verilmediği gibi bu tarikatın son mümessilleri de sona ermiştir. Bu gün bu tarikata bağlılığın kalmadığı söylenebilir."* Cansız Hoca bu makaleyi 1948 yılında kaleme almıştı. Nakşibendiliğin ilk defa yöreye Erzurum'dan nasıl ve kimin tarafından getirildiği konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak II. Abdülhamit döneminde İstanbul yoluyla Of'a getirilen Nakşilik tarikatı Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Halidi-Ziyaiyye koludur. Cansız Hoca'nın "*bu tarikatın son mümessilleri de sona ermiştir"* cümlesinden kastettiği kişilerden biri Ferşat Efendi'dir. Ayrıca Cansız Hoca yörede Nakşiliğin yayılmasını medrese ile bağdaşabilmesine bağlamasının isabetli bir tespit olduğunu belirtmekte yarar vardır.

II. Abdülhamit döneminde tarikat önderlerinin önemli bir güce sahip oldukları bilinen bir hususdur. Nitekim Abdülhamit, gerek kırsal kesimdeki eşraf ve ulemaya gerekse birçok sufi tarikatına hoş görünmek için özel bir çaba sarf etti. Halidiye-Ziyaiye tarikatının şeyhine yani Güşhanevi'ye sürekli akıl danışırdı. II. Abdülhamid, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî vefat ettiğinde Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin girişine defnedilmesini emretmişti.[53] Şu halde güçlü medreselerin bulunduğu Of'a daha önce girmeye cesaret edemeyen tarikatın bir nedeni olarak yöreye ne şekilde girdiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Ali Galip Yücel (1900-1993)

Ali Galip Yücel yukarıda hayatını aktardığımız Şeyh Yusuf Şevki Efendi'nin oğlu olup, 1900 yılında Trabzon'un dönemi içerisinde Of, günümüz Dernekpazarı ilçesi Kondu Mahallesi'nde dünyaya geldi. Babasının vefatı nedeniyle 3 yaşında yetim kaldı. Değişik hocalardan okumuş olmasına rağmen icazetini eniştesi olan Ferşat Efendi'den almıştır. Değişik mesleklerde çalışmıştır. Tenekecilik ve sobacılık mesleği yanında terzilik, fırıncılık dahi yapmıştır. Ayrıca bazı hastalıkları iyileştirmek için ilaç hazırlama işini de bilirdi. Amasya'nın Suluova ilçesindeki Suluca Cami'ine imam olarak gitmiş o bölgede uzun yıllar hizmet vermiş ve oradan emekli olmuştur. Demokrat Partisi'ne yakınlık duymuş, daha sonra kurulan Adalet Partisi'ni de desteklemiştir. Süleyman Demirel Amasya'ya geldiklerinde mutlaka Ali Galip Efendi'yi ziyaret ederlerdi. Hacı Ferşat Efendi'den sonra Nakşi-Halidi-Ziyaiyye geleneğini Şeyh Ali Galip Efendi sürdürmüştür. 1993 yılında Kondu Mahallesi'nde vefat etmiş ve babası Yusuf Şevki Efendi'nin yanına defnedilmiştir.[54] Şeyh Ali Galip Yücel'in vefatından sonra bu tarikat yapılanmasının sona erdiği söylenebilir. Ama bu ekolün yöredeki kalıcı izlerinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Aşağıdaki değerlendirmelerde bu hususlara değineceğiz.

51 Cansız, "Of Kazasının Umumi Tarihçesi", s. 11-14.

52 Taassup, "bir kimsenin kendi inancından ve kendince hakikat kabul ettiği görüş ve kanaatten başka olan inanç, görüş ve kanaatlere ve bunları taşıyanlara karşı düşmanlık beslemesi ve onları boğup susturmağa kalkışmasıdır." Bkz. Başgil, Ali Fuat, *Din ve Lâiklik,* Yağmur Yay., 6. Baskı, İstanbul, 1985, s. 153. Cansız, mutaassıp kelimesini bu anlamda kullanmıştır.

53 Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, Timaş Yay., İstanbul, 2008, s. 173, 227.

54 Hayatı hakkında bakz. Yavuz, Çaykaralı Hacı hasan Efendi, s. 206-208; Albayrak, *Of ve Çaykara*, s. 150, 151.

Sonuç

Tarihi süreç içerisinde Of halkı üzerinde en büyük tesiri yapan kişi 1550'li yıllarda Bayburt üzerinden yöreye gelen ve halkın ihtidasına sebep olan Maraşlı Şeyh Osman Efendi'dir. Şeyh Osman Efendi'nin ilmi kariyerinin yanı sıra tasavvufi yönünün de oldukça güçlü olduğunu söylememiz mümkündür. Bölgeye Ehli Sünnet anlayışını yerleştirmiştir. [55]

17. yüz yıldan itibaren Of'ta yaygın ve güçlü bir şekilde varlığını sürdüren medreselerin yöre halkının üzerinde çok önemli tesirleri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde resmi statüleri olan tarikat ve tekkelerin bölgeye fazla bir tesiri olmaması buna bağlanabilir. Ancak bu durum, medreselerde yetişen âlimlerin tarikat ve tekkelere karşı olduğu anlamına gelmez. Nitekim Gümüşhanevî'nin ilk medrese hocası olan Veli Mustafa Efendi'nin de tasavvuf ehli bir zat olduğuna daha önce belirtmiştik.

Eğer tabir yerindeyse Of halkı üzerinde Maraşlı Şeyh Osman Efendi'den sonra büyük tesir eden kişilerden biri de Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî'dir. On dokuzuncu yüz yılın son çeyreğinde Gümüşhanevî ilk medrese tahsilini yaptığı yöreye gelerek faaliyette bulunması Of'a verdiği önemi göstermektedir. Kendileri ve yukarıda hayat hikâyelerinden bahsettiğimiz halifeleri vasıtasıyla yöre halkı üzerinde derin izler bırakmışlardır. Oflu âlimlerin büyük çoğunluğunun bu tarikata girmesi öyle basit bir hadise değildir. Gümüşhanevî'nin dini görüş ve düşünceleri âlimler için adeta yeni bir soluk olmuştur. Gümüşhanevî'nin yaymaya çalıştığı Nakşi-Halidi tarikatına itiraz eden bazı âlimler olmuştur. Bunlar ise azınlıkta kalmıştır. Alimlerin bu tarikata sevgi ve muhabbet duyarak girmesinin öncelikli nedeni Nakşi-Halidi kolunun şer'i ilimlere önem vermesinden kaynaklanmıştır. Daha doğrusu ilimsiz tarikatın olamayacağı anlayışıdır. Buradan hareketle Gümüşhanevî'nin yaptığı iş, şer'i ilimlerin yanında İslam Tasavvufunun nefsi arıtma ve donatma yollarını gösteren, dinin içten yaşanmasının gerçekleştirilmesi faaliyeti olarak görülmelidir. Bu din anlayışının yöre insanında olumlu izler bıraktığını ifade etmek isteriz.

"Of, Solaklı vadisindeki insanların eskiden beri öğrenmeyi seven ve ilme meraklı oldukları bilinen bir husustur. İlim ve irfan sahibi bu insanların başka bazı meziyetleri daha vardır. Genellikle çalışkan, dürüst, güzel ahlaklı, dindar ve zekidirler. Bu meziyetlerin bölge insanında toplanma sebepleri içinde kalıtım, aile, sosyal çevre, bölgedeki insan faaliyetleri, nüfus hareketleri, topografya ve iklimin yanında eğitim kurumları da sayılabilir. Bütün bu sebeplerin tarihi gelişimi ve sosyal yapısı, konunun uzmanlarınca incelenmesi faydalı sonuçlar ortaya çıkarabilir" [56] düşüncesine katılıyoruz.

Ancak, Solaklı denen vadi gibi vadiler Trabzon veya Karadeniz bölgesinde oldukça fazladır. Bu vadilerin coğrafi, iklim vb. yapıları hemen hemen aynıdır. Böyle olmasına rağmen Of gibi yukarıda sayılan meziyetleri genel anlamda üzerinde toplayan bir başka halkın olduğunu söylemek oldukça zordur. Değişik faktörleri yok saymama kaydıyla kanaatimizce yörenin öncelikle dine ve din ilimlerinin tahsil edilmesine verdiği büyük önemden dolayı asırlar içerisinde toplumun yapısını şekillendirmesinde aramak gerekir. Çünkü din hayatın kendisidir. Doğru dini bilgi verildiği takdirde hayatın kendisi anlam kazanacak ve her alanda mutlu ve refahı hak etmiş toplum modeli ortaya çıkacaktır. Bu anlayışla yetişen insanların gittikleri yerlerde de insanların düşünce ve gönül dünyalarında etki bırakacağı şüphesizdir. İlmin yeşerdiği yerde cehalet olmadığı gibi insanların olaylar karşısındaki tutum ve değerlendirmeleri bir basiret üzere gerçekleşir. Daha doğrusu ilim kurumlarının yaygın olduğu yerlerde bir entellektüel bakış ortaya çıkar. Bu entellektüel boyutun varlığı bireyin inşasında değerli katkı sağlayacağı muhakkaktır. Buradan hareketle Of yöresi insanları bulundukları veyahut gittikleri yerlerde imar-inşa faaliyetlerinin yanı sıra model insan olarak kendini ortaya koymuştur denebilir.

55 Bilgi için bkz. Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", s. 101-136.

56 Ağıralioğlu, Necati; "Çaykara ve Eğitiminden Kesitler", Çaykaralılar Haber-Kültür-Sanat Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 6, Şubat 1994, s. 19-21.

Yöre insanlarının hata, eğrilik ve kabalıklarını düzelterek onları olgun birer kişilik olarak topluma girmeleri için çaba sarf eden, örnek ve model olma yolunda hazırlayan sâlih, âbid ve zâhit kimselerin diriltici ruhları, hala daha bu solaklı vadisinde yüzünüzü okşadığını[57] hissedersiniz. Buna katkı yapan pek çok isimsiz kahraman olduğu gibi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve onun haleflerinin bilinen ve görünen katkılarını zikretmek gerekir. Özellikle Yusuf Şevki Efendi ve Hacı Ferşat Efendi'nin bu konudaki gayretleri hala daha dilden dile anlatılmakta ve o ruhun üflediği dini anlayış ve yaşayış modeli varlığını sürdürmektedir.

Gümüşhanevî'nin en önemli hasletlerinden biri tahsil yıllarından itibaren helal lokmaya önem vermesi nedeniyle babasının verdiği parayı bile kabul etmeyip kendi el emeği ve alın teri ile kazandığını biriktirmeye yönelmesi[58] takdir edilmesi gereken bir tutumdur. Of halkı eğitime değer vermenin yanında bir meslek sahibi olma konusunda oldukça duyarlıdırlar. Hatta meslek olarak din âlimi veya hoca olanların bile bunun yanı sıra bir veya birkaç mesleği öğrenerek bulundukları yerlerde insanların çeşitli sıkıntılarını gidermede gayret sarf ettikleri yaygın olarak anlatılır. Ayrıca Of halkı bireysel girişimciliğe de önem verir. Daha doğrusu devletin kurumlarında bir işe girmekten ziyade kendi işini kurma ve başkalarına iş verme gibi tüccar ve iş adamı olma konusunda oldukça başarılıdırlar. Bu konuda şeyh-müderrislerin halkı yönlendirdiklerini söylememiz mümkündür.

Of halkı, müderrislere çok büyük değer verdiği gibi onlara saygıda asla kusur etmezlerdi. Müderrisin yanına geldiklerinde saygı olsun diye dizleri üzerinde oturur ve müderrisin sözlerini can kulağıyla dinlerlerdi. Her yıl kazanın birkaç köyünde icazet merasimleri düzenlenirdi. Bu icazet dualarına binlerce insan katılır ve meşhur âlimlerin nasihatlerini dinlerlerdi. Yapılan bu nasihatlerin tesiri halkın üzerinde görülürdü. Bu itibarla özellikle hırsızlık, içki, kumar, zina gibi ahlaka aykırı davranışların yapılmaması ve toplumsal kardeşliğin sağlanmasına büyük katkı sağlıyordu. Ayrıca hurafe ve batıl inanışların yayılması medreseler sayesinde engelleniyordu.[59]

Son devir şeyh-müderrislerinden Dursun Nuri Feyzi Güven, kıraat alimi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu, Hasan Rami Yavuz ve diğer medrese hocalarının yasaklı dönemde yetiştirdikleri din hocaları ülkemizin pek çok yerinde ve özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev alarak dine hizmet etmede öncü olmuşlardır dememiz mümkündür. Bir diğer ifadeyle din eğitiminin çok kısıtlı olduğu dönemde Oflu âlimler üzerine düşen görevi yerine getirerek milletimize olan borcunu ödemiştir. Bunda da Gümüşhanevî ekolünün büyük katkısı olmuştur.

Gümüşhanevî ekolünün temsilcileri olan şeyh-âlimlerin yöre insanına ilme değer vermeyi, girişimci olma ruhunu, çalışkanlığı, dindar, güzel ahlak sahibi olma vb. güzel hasletleri eğer tabir yerindeyse bir anlamda adeta genlerine yerleştirmişlerdir. Şunu da ilave etmemiz gerekir ki, yörede Gümüşhanevî ekolüne bağlı âlim ve hocaların diğerlerine nazaran daha çok bilindiği, anıldığı ve hürmet gördüğüdür.

Bu tespitlerden hareketle medrese-tekke buluşmasının gerçekleşmesiyle birlikte Halidiyye-Ziyaiyye hareketi Of yöresi için dini anlayış ve düşüncede yeni bir diriliş olarak görülebilir. Zira bu tarikata mensup olan ileri gelenlerinin âlim, mutasavvıf ve aynı zamanda entellektüel birikime sahip olmaları nedeniyle şekillendirdikleri toplumu yukarılara taşıyacağı muhakkaktır.

57 Türker, A. Sacit, "Yöremizde Dinî Eğitimin Tarihî Arka Planı", Çaykaralılar Haber-Kültür-Sanat Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 4, s. 47.

58 Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin (KS) Hayatı*, s. 14.

59 Umur, *Of ve Of Muharebeleri,* s. 31-32.

Kaynakça

Ağıralioğlu, Necati; "Çaykara ve Eğitiminden Kesitler", *Çaykaralılar Haber-Kültür-Sanat Dergisi,* Yıl: 2, Sayı: 6, Şubat 1994, 19-21.

Aktar, Ayhan, "MHP'den BDP'ye Geçişler", *Taraf Gazetesi*, 30.05.2011.

Albayrak, Haşim, *Of ve Çaykara* I, Cantekin Matbaası, Ankara, 1986.

_____, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları,* Sahaflar Kitapsarayı, İstanbul, 2008.

Albayrak, Sadık, "1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmi Hayat", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I, 16-19 Temmuz 2002,* Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 302-316.

_____, *Son Devir Osmanlı Uleması,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., I-V

Başgil, Ali Fuat, *Din ve Lâiklik,* Yağmur Yay., 6. Baskı, İstanbul, 1985.

Bostan, Hanefi, "XV-XVI. Asırlarda Çaykara'da İslamiyet ve Maraşlı Şeyh Osman Efendi", *Çaykaralılar Haber-Yorum ve Kültür-Sanat Dergisi,* Yıl:3, Sayı:7, 19-21.

_____, "Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I,* 16-19 Temmuz 2002, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 17-20.

Cansız, Mustafa, "Of Kazasının Umumi Tarihçesi"11-14 İnan, *Trabzon Halkevi Kültür Dergisi,* Yeni Seri Sayısı: 38, Mart 1948, 11-14.

Ekşi, İmdat, *Hakkı Ekşi'den Ekşi Ali'ye Ekşioğulları Tarihi,* İstanbul, 2004.

Günaydın, Mehmet, *Karadeniz Güneşi Re'îs'ül-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Hayatı ve Din Eğitimine Katkıları,* Selçuk Ofset, Kahramanmaraş, 2004. ISBN: 975-270-209-0, 253 sayfa.25-28.

_____, *Cansız Hoca,* Heyamola Yay. 3. Baskı İstanbul, 2013.

_____; "Kondu'lu Ali Şakir Efendi", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu,* Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, Tarihsiz, 475-481.

_____, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Yıl: 6, sayı: 12, 101-136.

Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddîn (KS) Hayatı-Eserleri-Tarîkat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarîkatı,* Seha Neşriyat, İstanbul, 1984.

_____, Osmanlı'da Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1984.

_____, "Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî", *DİA*, c. 14, İstanbul, 1996.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Varda'da Halvete Giren Çaykara Uleması..." Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, Tarihsiz, 281-291.

Kara, İsmail, *Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi,* Dergah Yay. 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Kara, İsmail-Yücel, Hür Mahmut, "Trabzonlu (Oflu) Nakşî-Hâlidî Yusuf Şevki Efendi ve *Hediyyetü'z-zâkirîn ve hüccetü's-salikîn* Adlı Eseri", *Tasavvuf*, yıl. 5, sayı. 13, Temmuz-Aralık 2004, 323-362.

Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, Timaş Yay. İstanbul, 2008.

Kutluoğlu, M. Yahya, *Topal Hoca(Hacı Lekur),* Dernekpazarı Köyleri Kültür ve dayanışma Vakfı, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2004,

Meeker, E. Michael, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Kara Deniz'de Osmanlı Mirası,* Çev. Tutku Vardağlı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.

Öksüz, Hikmet, "Tarihi Seyir İçinde Çaykara", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I, 16-19 Temmuz 2002,* Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 17-44;

Sarı, İbrahim, *"Tarihi Süreçte Eğitim-Öğretim"*, Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yay., Hazırlayanlar: Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Seçil Ofset, İstanbul, Aralık, 2005, 121-155.

Trabzonlu Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi,* İmran Matbaası, İstanbul, 17 Şaban 1297.

Türker, A. Sacit, "Yöremizde Dinî Eğitimin Tarihî Arka Planı", *Çaykaralılar Haber-Kültür-Sanat Dergisi,* Yıl: 1, Sayı: 4, 47.

Umur, *Of ve Of Muharebeleri* Güven Basımevi, İstanbul, 1949.

Yıldırım, Arif, Yıldırım, "Kondulu Yusuf Şevki Efendi", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu,* Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, Tarihsiz, 572-576.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ferşat Efendi", *DİA*. c. 12, İstanbul, 1995, 414-415;

Yavuz, Yunus Vehbi, *Çaykaralı Haci Hasan Efendi,* Birinci Kitap, İHVAK Yayın No: 004, Haci Hasan Efendi Külliyat: 04, İstanbul, Tarihsiz.